

ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. ՆՇԱՆԻ ՎԱՆՈՒՑ ՍԵՐԱՍՏԻՈՑ

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Յաղագս Առաջնորդութեան Սեփասացի Յովնանեկա Արքեպս.ի եւ վասն բազմադիմի անցիցն որ յաւուրս նորա:

Ընկալեալ Յովնանէս Վարդապետի զՀրովարտակ Արքունական եւ զԿոնդակ Պատրիարքական՝ Տեսչութեան նահանգիս Սերատաիոյ՝ յաւուր կիւրակէի Վերափոխման Ս. Աճածինն՝ յորում աւուր եւ ինքն մատուցեալ զԱճային Պատարագ (ՌԾԾԸ = 1809) յերկուորեակ լերինն յաւերակ եւ անշէն Խորանն՝ որ յանուն Մօր Տեսան կառուցեալ էր անդր 'ի վաղ ժամանակաց, յետ երկից աւուրց եւ 'ի Կնատրիոյ եւ յուղի անկեալ եկն նհառ 'ի վիճակն իւր 'ի Սերատաիոյ եւ լուեալ քաղաքացւոցն եւ զբոհ տուեալ միմիանց իշխանք եւ ժողովուրդք յազնախուռն բազմութեամբ ելին ընդ առաջ նորա, եւ մեծաւ հանդիսիւ եւ շքեղ փառօք բերեալ մօտին 'ի հրաշափառ Վանս Սրբոյ Նշանի յաւուր երկուշարթի յիննորդի աւուր Վերափոխման Սրբոյ Կուսին 'ի 23 Օգոստոսի՝ յորում 'ի հանդիսի անդ բազմութեան ժողովոյն՝ 'ի մէջ Ս. Տաճարին գեղեցիկ տաճանաբանութեամբ առաջի տարր նոցա զբան Տեսան եթէ «Գիտէ Հայրն ձեր երկնաւոր թէ պիտոյ է Ձեզ զայդ ամենայն» եւ բազում բանիւք յորդորեաց զնոսա բառնալ զերկպառակութիւնն եւ 'ի մի խորհուրդ միաբանութեան մօտանալ զանցեալն՝ ըստ առաքելւոյն եւ 'ի յառաջադէմն նկրտիլ, եւ այսպէս զուարճացուցեալ ուրախացոյց զԺողովուրդն եւ վճարեալ զքարոզն օրհնեաց զնոսա եւ արձակեաց: Եկն 'ի նմին աւուր եւ կարապետ Վարդապետ եւ տեսեալ ըզմիմիանս ուրախացան յոյժ եւ ելին դիտել եւ 'ի գիր առնուլ զամենայն զկհոս եւ ըզկարասիս Սրբոյ Մենաստանիս, եւ 'ի միւլ

սում աւուր գնացեալ առ Քաղաքապետն Չափան Օղլու Մուհամմէտ Բէէչիսն զգեցաւ զլօղիկ՝ արձանելիս պատուոյ եւ էառ զհրամանագիր ըստ թէութեան Հրովարտակին արքունական տուեալ նմա իբր 1500 դահկան: Ընկալաւ միանգամայն եւ զհրամանագիր վասն շինութեան եւ նորոգութեան Ս. Աճածին Եկեղեցւոյ ներքին գաւթին, զոր եռամսեայ ժամանակաւ յառաջ տապալեալ եւ կործանեալ էին, եւ նստեալ անդ յեկեղեցւոյն զաւուրս 30, ետ վերստին ամրագոյնս կերտել եւ կանգնել եւ ապա դարձաւ եկն 'ի Ս. Վանս, եւ 'ի գալն իւրում եղիտ անդ զՏեղապահ եւ զործակից իւր զԿարապետ Վարդապետն, եւ եւ զՅովակիմ, Գարրիէլ եւ Չաքարիա Վարդապետք եւ Սարկաւազ ոմն կարապետ անուն: 'ի Վանս Ս. Հրեշտակապետի էր տեղապահ Յարութիւն Վարդապետ՝ սարկաւադաւ միով Յակոբ անուն, իսկ 'ի Վանս Ս. Անտառիս Աւետիք Վարդապետ՝ զորս հաստատեաց 'ի պաշտօնի իւրեանց եւ բարեւոքապէս կառավարեաց զՍ. Ուխտս: 'ի սմին ամի Սահակ Վարդապետ Սերատաիոյ՝ որ էր լուսարար եւ Տեղապահ յաւուրս կարապետ Արքեպս.ի Ակնեցւոյ, հասեալ զօլով յաւուրս ծերութեան, փոխեցաւ առ Քրիստոս եւ թողեցաւ 'ի Ս. Վանս: Յետ այսորիկ, երկօքին հարազատքն Յովնանէս եւ կարապետ Վարդապետք 'ի հաշիւ տուեալ զպարտոն Սրբոյ Մենաստանիս՝ հանդերձ տոկոսիւքն եւ տուգանօքն եւ զծախս արձանագրութեան արտօրէից գտին աւելի քան զքառասուն եւ մէկ հազար դահկանս եւ աւուրս բազումս խորհեցան 'ի միասին գտանել զելս իրացն եւ եղերեցին զբանն 'ի հնարագիւտ եւ յանձանձիր Զանադրութիւնս: Վասն որոյ եւ կարապետ Վարդապետն անձամբ եւ գնաց 'ի Քաղաքիս առ Գրիգոր Արքեպս. եւ նպատակ օգնութեան գտեալ 'ի

նման է իբրև զեթն քսակ դրամս, դարձաւ 'ի Ս. Վանս: Եւ ապա (ՌՄԹԻ = 1810) կոնդակաւ կաթուղիկոսին կիլիկիոյ գնաց 'ի վիճակն Եօղդատու և երեք իբրև 4 քսակ դրամս: Եւ և Յովհաննէս Վարդապետ 'ի վիճակն իւր և բաց 'ի տարեկան արդեանց երեք և զերիս քսակ դրամս, զայս ամենայն առեալ պարտուցն հանդարեցան փոքր ինչ: Յաջորդ ամին (ՌՄԿ = 1811) վաղճանեցաւ և ծերունին Յովակիմ Վարդապետ որ էր Լուսարար յաւուրս Յակոբայ Արքեպս. ին, և թաղեցաւ 'ի Ս. Մենաստանիս առաջի դրան մասնատան 'ի ներքին գաւթի: 'ի ամին ամի և Գրիգոր Վարդապետ Սեբաստացի որ էր Լուսարար յաւուրս Գրիգոր Արքեպս. ի գնաց յուխտ 'ի Ս. Երուսաղէմ և չև ևս հասեալ անդր վաղճանեցաւ 'ի ճանապարհին զի խորտակեցաւ նաւն՝ յոր մտեալ էր և անկեալ 'ի ծով հեղձաւ 'ի ջուրց անտի և մեռաւ: Յետ այսորիկ 'ի մի խորհուրդ միարանու թեան գումարեալ զխաւարաց քաղաքիս կամեցան յղել զՏեսուչ իւրեանց՝ զՅովհաննէս Վարդապետն 'ի Սբ. Աթոռն էջմիածին առ 'ի ստանալ զկարգ Եպիսկոպոսութեան և յորդորիչք այսմ խորհրդոյ եղեն՝ գրեամբ և բանիւք՝ Ստեփաննոս Արքեպս. Առաջնորդ Կեսարիոյ, Յովհաննէս Արքեպս.՝ Նուիրակ Ս. էջմիածնի, Մ. Գոսպար և Փիլիպպոս Ամիրտաք և այլք բազումք: Բայց Յովհաննէս և Կարապետ Վարդապետք խորհուրդ արարեալ ընդ միմիանս ո՛չ բարեւք վարձան զնալն յայնր ամի՝ սակոյ յալուսթեան պարտուց և բարդեալ տոկոսացն, և զի ընկալցին զհաւանութիւն Պատրիարքին Կ. Պոլսոյ, յօժարեցուցին առ այս և զիշխանն, վասն որոյ և եկաց և մեաց յայնմ ամի: Ապա յաջորդ ամին (ՌՄԿԼ = 1812), պատրաստ եղեալ ըստ արժանւոյն և առեալ զհաճութիւն և զգիր վկայութեան 'ի Յովհաննէս Պատրիարքէ և ընկալեալ զբազմակնիք հրիտակ խնդրանաց քաղաքացւոցն՝ յաւուրս շարաթու Բարեկենդանի Վարդապ. Ս. Խաչին 'ի 21 Սեպտեմբերի եւ 'ի Սուրբ Մենաստանէս Յովհաննէս Վարդապետ և յաղի անկեալ զնաց հնաւ 'ի Ս. Աթոռն էջմիածին 'ի 6 Նոյեմբերի: Եւ զի ընդ այն ժամանակս հնչէր համբաւ պատերազմի

'ի մէջ Ռուսաց և Պարսից և անթիւ զօրք Պարսից սփռեալ և տարածեալ էին 'ի շրջակայս Սրբոյ էջմիածնի, վասն որոյ յետ իբրև ինն առուրց՝ 'ի 14 Նոյեմբերի 'ի առնի Սրբոց մարտիրոսացն Դուրիաւսայ, ծայրագոյն քահանայապետն ամենայն Հայոց Տ. Եփրեմ Ս. Կաթուղիկոս մեծածանդէս նաւակաւորս Եկեղեցւոյ արարեալ առաջի իջման անդ Ս. Տեղւոյն ձեռնադրեաց զՅովհաննէս Վարդապետն Արքեպս. 'ի վերայ նախնայ Սեբաստիոյ և յետ չորից առուրց ողջագուրեալ 'ի Ս. Հայրապետէն և յուրորկաւորեալ յԱրքեպս. ացն, և 'ի Ս. էջմիածնէ և առ արարեալ եկն և ժամանեաց 'ի վիճակն իւր 'ի քաղաքս Սեբաստիա և հմուտ 'ի չքեղաչաք Մենաստանս Սրբոյ Նշանի 'ի 27 Դեկտեմբերի ՌՄԿԼ = 1812՝ յաւուր Ուրբաթու: Եւ եղև 'ի դառնալն իւրում 'ի Ս. էջմիածնէ մինչ հնաւ 'ի քաղաքս Կարին եղիտ անդ զոմն ճարտար ձուլորար և ետ ձուլել զանդակ մի պատուակոն՝ 150 դահեկոտու և բերեալ զնա ընդ իւր զեռեղեաց 'ի Սբ. Վանս՝ 'ի մէջ կամարին՝ յետկոյս Սրբոյ Սեղանոյն և յետ ամսոց ինչ հո բերել երկուս զանգակս ևս և զայնոսիկ ևս ետ զետեղել հանդէպ նմին՝ զորս հնչեցուցանեն 'ի հանդիսաւոր աւուրս Տէրունական Տօնից և յամենայն կիւրակէս 'ի ժամ Ս. Պատարագի: Թէպէտ և յաւուրց անտի շինութեան Ս. Աճածին Եկեղեցւոյ ընկալեալ ունէին Ազգ մեր հրամանագիր յԱրքայէ, զի մի մացէ դատաւորական բաժանարարութիւն՝ 'ի ժառանգութեան Հայ ննջեցեալց (Գոստամ) և թագուցեալ պահէին զայն զի մի բացցի դուռն մեծամեծ ծախուց, յետ իբրև ինն ամաց նորոգ ևս ընկալան զհրամանագիր յԱրքեպուստ ըստ առաջնայն և ժամ բարեյաջող գտեալ ձեռնառութեամբ Այլազգի մեծամեծաց՝ ետուն տնցուցանել 'ի Տօմարն Դատաւորաց, վճարեալ իբր 500 դահեկանս, և առին զհրամանագիր 'ի քաղաքապետէն ըստ թէութեան հրովարտակին: Եւ յետ ամաց ինչ եկն նոր Դատաւոր մի, և յայսմ միջոցի բազումք մահացան 'ի ժանտախտէ զոր առիթ պատեն համարեալ Դատաւորին խնդրեաց ուտեստս յԱզգէ մերմէ. և 'ի բացտակ նոցին վճիռ զանգատանաց յղեաց

առ Բողոքապետն՝ Չափան Օղլու Մուհամմետ Բեկչին, և նա յանիթաւի կախաւ զիշխանսն եղ 'ի չղթայս բանտի և առեալ տասն քսակ դրամս՝ արձակեաց զնւսա, և ապա միջնորդութեամբ ոմանց ընկալան 'ի նմանէ ևս զհրամանագիր բառ տրամադրութեան Արքունի շրջաբաժնի և անտի մինչև ցարդ ո՛չ ևս հարցանեն Դատաւորք զնշնցելոցն Հայոց, բաց յոմանց որք վէճս ունելով ընդ միմիանս՝ դիմեն նոցա: Թաղորդ ամին եկն իշխանութեամբ 'ի քաղաքս Սերաստիա Պապա Բեկչին այր հօր և գաղանարարոյ (ՌՄԿԴ = 1813) և զի ունէր հրաման յԱրքայէն նստածել զստանկութիւնս Մարաց Ազգին և այլոց ոմանց, վասն որոյ բազմացուցեալ ստուարացոյց զգունդս զորաց իւրոց, և յորդան տուեալ իրրե զհեղեղս ջուրց յորդառաղ դետոց խաղաց 'ի վերայ նահանգիս Սերաստիոյ, որք հեղան զհղան առ հասարակ 'ի քաղաքս և 'ի գիւղորէս և յո՛չ բուել ընտկութեանցն, բաժանեցին զզորս 'ի Տունս, Խառն և Ս. Մենաստանիս իրրե 150 զորս Հայթայ կոչեցեալ որք կացին Դնացին տառ զերիս ամիսս և յոլով վիշտս և վնասս հասուցին Ս. Վանուցս, և 'ի բազմութենէ զորացն սասակացաւ և տիրեաց սով 'ի չրջակայս ողջոյն վիճակիս և եղև զի վաճառեցաւ 1 քոս ցարեան 'ի գին ութսուն և հինգ դանկանի, և 1 քոս գորի 'ի գին յիսուն դանկանի, և զրեա թէ ո՛չ դառաւ: Եւսել և ծանրածանր հարկս 'ի վերայ Ազգիս և որ ողբալին է ձեռն էարկ յեկեղեցիս մեր քննութեան աղագաւ (թէթթիշ) և այսու պատճառաւ էառ տուգանս իրրե քսան հազար դանկան, ետ և Ս. Մենաստանս յայնժամ տասն քսակ դրամս և այսպէս խանհալ աւերեաց զերկիրս և սասակապէս նեղեալ տառապեցոյց զԱզգ մեր, և ել և գնաց 'ի վերայ Մարաց Ազգին 'ի կիւրլէր լեռնէ այն է Աղճատաղ (ՌՄԿԴ = 1814) և 'ի Հոսմակլայ և յաջորդ ամին դարձաւ կրկին 'ի Սերաստիա և առաւել ևս քան զառաջինսն մեծամեծ վիշտս հասոյց նահանգիս: Եւ յետ իրրե հոթնասունից աւուրց ընկեցեալ յիշխանութենէ քաղաքիս Սերաստիոյ ել և գնաց իշխանութեամբ 'ի քաղաքն կարին այն է Էր-

զրուս և յաջորդ ամին եկն դանապան Արքային և քաջարեաց զնա 'ի քաղաքն Պրուսա և բարձաւ չարն 'ի միջոյ: Եւստ որոս ընկալաւ իշխանութիւն քաղաքիս Ղալիպ Բեկչին (ՌՄԿԴ = 1815) այր բարերարոյ և մեղմարնոյթ և 'ի դրան նորին երեւելի և յառաջագէժ էր Սեղանաւոր Եսկոր ազա Պետրոսեան Կ. Պոլսեցի, որ և եղ 'ի յիշատակ 'ի Ս. Վանս կանթեղ մի արծաթի: Եւսայ ամի հնաս վախճան Տ. Մարկոսեան Պողոս Վարդապետի Սերաստացւոյ, որ սնեալ և վարժեալ էր առ ոտն Մատթէոս Արքեպս. ի Ամասիոյ և յետ մահուան նորին գնացեալ 'ի Կ. Պոլիս ընկալաւ զՏեսչութիւն նոյն վիճակին և յետ իրրե հոթն ամաց պատճառաւ իւրե քաջարեցաւ 'ի քաղաքս Զարչաժպտ՝ յորում յետ երկուց ամաց հանգեաւ 'ի Քրիստոս և թաղեցաւ անդ: Եւսուրս յայտոսիկ Տեսուչ նահանգիս Թովհաննէս Արքեպս. հաւանեցուցեալ հաճեցոյց զգլխաւորս և զիշխանս Ազգիս և երաց երկուս վարժարանս, զմին 'ի գաւթի անդ Աւագ Եկեղեցոյն՝ որ յԱնուս Ս. Աճաճնի իրրե Մայր Դպրոց, յորում կարգեաց և զուսուցիչս 'ի կրթել և դաստիարակել զմանկուսն և զմիւսն 'ի Ս. Սարգիս Եկեղեցուջ իրր երկրորդ նմին՝ 'ի նմա ևս կարգելով մանկալարժո աշակերտաց: Եւստ այսորիկ (ՌՄԿԴ = 1815), ժրարթուն և հոգածու Տեսուչն Ս. Մենաստանիս Թովհաննէս Արքեպս. զործակցութեամբ հորազատին իւրոյ կարապետ Վարդապետի՝ 'ի ծածուկ ձեռն էարկ չինութեան խաչկալի՝ Աւագ Խորանին Ս. Նշանիս և չքնադատեսիլ քանդակօք յորինեալ՝ և ոսկեզօծեալ բազմերփն երանգօք՝ ճաճանչաւորեաց վայելչատիպ, բարձրացոյց և զյատակ Սրբոյ Բեմին տաթիճանաչափ մի և զճակատն ետ կերտել քանդակեալ քարամբք և զաստիճանսն զոյդ առ զոյդ զեղեցկափայլ արուեստահւսել, և զերկրիեղկեան դռնն Սրբոյ Տաճարիս համակ յերկաթի ետ արուեստորէն կերտել և կանդնեալ 'ի բաց բարձաւ զփայտն առաջին: 'ի ամին ամի (ՌՄԿԴ = 1816) յեթն Մայիսի եկն իշխանութեամբ 'ի քաղաքս Սերաստիա Թիւրք Օսման Բեկչին Բէժմախցի, այր ուշիմ և աշալուրջ, տեսեալ սորա եթէ տառապին

քաղաքացիքն վասն բնակութեանց՝ ի զօրաց քաղաքացեալացն, ձեռն էարկ և չինեաց մեծ և վայելուչ պալատ տան է Պէյ-լիկ-Սէրայը՝ ի բնակութիւն Քալաթապետ Բղէշխից և զօրաց նացին, և ինքն անձամբ վերակացու եղեալ չինեաւածոց և ծախուց՝ տառապանօք աշխատեցնու ամիսս վնց և ծախսեաց իբրև 280 քօակ դրամս՝ խնդրեաց և ընկալու յԱրքուսուսա զհրովարտակ և էառ զծախս չինեաւածոցն ի բոլոր նահանգէս՝ յորմէ ևլ բամին քաղաքիս Սերաստիոյ իբրև եօթն քօակ դրամս (ՌՄԿԶ = 1817)։ Յաւուրս սորա իբրև զամ մի և ամիսս երիս ի խաղաղութեան և յանդորութեան կայր Ազգմեր, բայց ի սակա մեկաց մերոց յաջորդ ամին յերեքտասան Յուլիսի՝ հրաման եկ յԱրքայէ և առեալ զպաշտօնն յափշտակեցին զինչսն և աքսորեցին զնա ի Պրուսա և հասին զգլուխն առ որ յոյժ արամեցան մերայիւք։ Հատալածառ սորին էր Գրիգոր ազա Պօյաճեան Բէժմախցի այր ի հաւատով և բարեպաշտութեամբ, որ եղ ի Ս. վանս ի յիշատակ վարագոյր մի մեծ կանաչագոյն մետաքսի (Աթլագ)։ Յետ այսորիկ տուաւ յԱրքայէ զիշխանութիւն նահանգիս Սերաստիոյ՝ միականի Ալի Բղէշխին որ էր յայնժամ ի կարս քաղաքի, որ եկն եհաս ի քաղաքս ի 26 նոյեմբերի և կարգեաց փոխանորդ ինքեան զՍերաստացի Սայիտ աղայն, այր յաջողակ ի բանս և ի զօրծս, և զԲէնան Օղլու Անմէտ աղայն Բէյիկ քաղաքիս։ Եւ զի Բղէշխն էր այր ազա և ընչաքաղց բնութեամբ, վասն որոյ և յաւել և սոստկացոյց զհարկապահանջութիւնս ի վերայ ստորադասելոց և յեօթնամսեայ ժամանակամիջոցում հնան 560 քօակ դրամ հարկս, և այսու ևս ոչ չատեցեալ սկսաւ տուգանս առնուլ աստի և անտի կալաւ զոմն Հայազգի և էառ 3000 դահեկանս և արձակեաց և զայլ ոմն և էառ 1500 դահեկան։ Կալաւ և Միւթէվէլի Օղլու Փաթլար Մանմուտն և բաց ի վաւերական ընծայիցն էառ 12000 դահեկան, իսկ Բէյիկ Անմէտ աղայի ընծայատուութիւնն անցեալ գտաւ զ15000 դահեկան, զոր ի միւսմ նուագի քարչեալ զսուրն կամէր սպանանել, և հազ հազիւ ազատեաց փոխանորդն

Սայիտ աղա, վասն որոյ երկօքին սոքա խորհուրդ արարեալ ընդ միմիանս զբազումս պատրաստելն յապատմութիւն՝ ակն ունելով զիպոյ ժամու։ Եւ յետ ամսոյ ինչ ազգ եղև Բղէշխին ի Կ. Պոլսոյ եթէ՝ զանդատաւորք յաճախեցին վասն քոյ յԱրքուսիս, փութա՝ վասն լուսութեան քո ստանալ զիբ բազմակնիք և առաքեալ յայսոր։ Եւ մինչ նա կամէր զայս առնել, սոքա խռովութիւնս յարուցեալ ետան փակել զկրպակս և բազմախառն ժողովըրդեամբ զնացեալ ի դատարան կալաւ զդատաւորն և խնդրէին զգիր վճռոյ վասն վառութեանց Բղէշխին (ՌՄԿԷ = 1818), և ի բացասել նորին խոշտանդեցին զնա զանիւք, քարիւ և փայտիւ, և յայտմ հանդիսի զտան և ընդ աշխարհացն ամանք ի մերդնէից։ Եւ այսու ամբոխիւ տարեալ եղին զնա ի կալանս, ի տան Հաճի Շէյխ կոչեցեալոյ։ Զայս լուեալ Բղէշխին և առեալ զփոխանորդն հարիւր զբահաւորեալ արամք զնացեալ եհան զդատաւորն և երբ յապարանս իւր և մտեալ ի բերդն ամբողջաւ ի 12 Յուլիսի, և յերբորդում աւաւրն եկն կոյր ի պրահիմ Զօրապետն իբր 100 արամք առ Բղէշխն եմուտ ի բերդն և սկսան մարտնչիլ ընդ ամբոխին, արձակելով հրացանս, խնդանօթս և ռուբոս, և յետ աւուրց ինչ ի 27 Յունիսի եկն և միւս զօրապետն Մուհամմէտ իբր 200 զօրօք և կամէր մտանել ի բերդն, այլ զի քաղաքացիք լուսագոյնս ամբացուցեալ էին զմարտկոցն իւրեանց և պատեալ պաշարեալ էին զբերդն և զպարանս Բղէշխին, վասն որոյ մարդ եղեալ ոչ թողին մտանել նմա ի ներքս, և աստի սկսան յաճախել չարիք ի վերայ քաղաքիս, զի ի բերդէն անխնայ հարեալ վիրաւորէին և սպանանէին զքաղաքացիսն և արտաքուստ զօրս գտանէին ի քաղաքացւոցն օտարականաց՝ կողոպտէին, մերկացուցանէին, վիրաւորէին և սպանանէին։ Ընդ որս և զմանկունս Հայոց և աշխարհեաց յափշտակեալ յեղբորաց քաղաքիս տանէին և յետ յոլով տուգանս առնելոյ՝ արձակէին և յամենայն օր ոչ ինչ տեսանիւր ի վիճակիս, բայց եթէ աւարառութիւն և սպանութիւն։ Եւ յետ սակա ինչ աւուրց՝ յերբորդի աւուր ամս-

եանն Յուլիսի եւ Մէնէմէմէտն 'ի Բագնիկէ իբր 300 զօրօք և եկն 'ի Դաւրայ' թէպէտ և ոչ ոք էր անդ 'ի բնակչացն. և նստաւ անդ օրն այն, և 'ի մէջ գիշերի եւ պատերազմաւ 'ի վերայ քաղաքիս և ոչինչ կարաց անել, և ընդ լուսանալն կրկին դարձաւ 'ի Դաւրայ. ելին և զօրք քաղաքին զհետ նոցա և հանին վառքեցին զնոսա 'ի գեղջէն և բերին հանդէպ Սրբոյ Մենաստանիս և աստ սկսան մարտնչել ընդ միմիանս յայգուէ մինչև ց'երեկոյ, հարին զովն այլազգի 'ի քաղաքացւոցն և սպանին, և մերկացուցեալ խայտառակաբար թողին և զնացին: Եւ յայսմանէ ջերմացեալ սասակացաւ պատերազմն և բազմաթիւնք ևրկաց կողմանցն բաղխէին զիրար և հուսկ ապա զիմաւ 'ի վերայ միմիանց, խառնեցան ընդ իրեարս և 'ի սասակաւթեան ծխոյ հրացանիցն և 'ի փռոյ, որ յոտից մարդկանց և երկվարացն՝ անտեսանելի եղև աչաց բազմաթիւնքն անթիւ: Եւ յետ պահու միոյ իբրև վերացաւ ծուխն և փռչի, յաղթողք երևեցան քաղաքացիք և հակառակօրդք՝ պարտեալ՝ փախստական եղեն: Յետ չօրից աւուրց յաթ Յուլիսի, կրկին գունդ կազմեալ զօրապետին եկն 'ի վերայ քաղաքիս՝ 'ի կողմն Ղլովուզ կոչեցեալ թաղին, և վարեալ անտի զճկս ոչխարաց և եղանց ընդ որս զամանս 'ի մանկանց Հայոց և այլազգեաց տարաւ 'ի Բագնիկ: Յայնժամ յորդօրեւով զմիմիանս ելին զկնի նոցա զօրք քաղաքին և թափեալ զամենայն դարձուցին յետս, և աստկապէս պատերազմեալ ընդ նոսա մինչև ցերեկոյ և զօրացուցեալ զհարաւածսն, փախստական արորին զնոսա առաջի իւրեանց և զաւար նոցին տեալ զարձան 'ի քաղաքող յաղթանակաւ: 'ի սմին ժամանակի զօրացաւ կողմն Բգէշխն 'ի կ. Պալիս, և փոխարքայն հաճեցոյց զարքայն և հանն հրդվարտակ զի Սեբաստացիքն հնազանդեցին կոյր Ալի Բգէշխն և տոցին յաքսորումն զերկոսին զխաւորս տպատմբացն, իսկ եթէ ոչ կամին, իսպառ կատարեցին բնակիչք քաղաքին, և այսմ զարծադիր կարգեաց զգոնապանապետն Էօմէր-Քէշիք, այր գաղանաբարոյ և արիւնարբու և թիկնապան նմին զՉափան

գառէ Մէնէմէմէտ Բգէշխն Գոնեաի, զԶաւալօղլու Նաթուլլահ Փաշայն Աթիօն-Գարահիսարի, զՆուրի Փաշայն Մատենի, զԳարուտան Մուհամմէտ Փաշայն Տրապիզոնի, զՀաֆըզ Ալի Փաշայն Ախցխայի, զՂալէնաէր Փաշայն Մարաշու և զԷմին Փաշայն Կեսարիոյ և չորեքասան զունդ զօրք 'ի Պալսոյ 56 թնդանօթիւք և 'ի նահանգաց սոցին ելեալ զօրք իբրև 90000 սկսան զալ հետզհետէ և պաշարել զքաղաքս և զՍ. Վանս, և զի նախ քան զամենեանս եկն հնոս Նաթուլլահ Փաշայն և եմուտ 'ի Բագնիկ, 'ի 22 Յուլիսի, եկն և Էօմէր Քէշիքն և Սայիտ աղայն բազում զօրօք, յաջորդ աւուրն իբր 300 անձինք ելեալ 'ի քաղաքացւոցն՝ հանդերձ Հաճի Շէշխիւն զնացին 'ի Բագնիկ 'ի տես նոցին, անդ Սայիտ աղայն զվաղեմի մթերեալ զգառնաթիւն սրտի թափել կամեալ հրամայեաց զօրացն շաժանաբար, հարկանել զքաղաքացիսն, որք հարեալ զամանս սպանին, զամանս վիրաւորեցին և մերկացուցին և զայլսն մաղապուր փախըտակոն արորին և եթէ չէր հասեալ յօգնութիւն Նաթուլլահ Փաշայի հանդերձ զոնապանապետան կատարէին զամենեանս: Յայսմ տեղեւ զէրս բնկալաւ և ոմն յԱզգէս մերմէ՝ Քիթիշի Տիրացու Պօղոս (*) և յետ աւուրց ինչ փոխեցաւ առ Աստուած՝ որոյ զհօգին յուսուորեսցէ Տէրն մեր: Եւ 'ի միւսում աւուր յղեցին ընդ Հաճի Շէշխիւն զԱրքունի Հրովարտակն 'ի քաղաքն. զոր ընթերցեալ քաղաքացիքն հնազանդեցան հրամանացն Արքային և անձնատուր եղեն յաքսորս Քէնան Զառէ Անմէտ և Միւթէլէլիի օղլու Մամուտ աղայք: Եւ յայնմ աւուր ձեռն էտրկ Միսկանի Ալի Փաշայն և եղ 'ի չղթայս բանտի աւելի քան զհարիւր անձինս յայլազգեաց և զինն 'ի միւսմ նուազի սպան և արար ծանր հարկապահանջութիւնս, 450 և ըստ ոմանց 600 քսակ զրամոս: Ապա սկսան մեծամեծք այլազգեացն՝ սրպէս գառաւորն, զանապանն, փոխանորդն

(*) Սա է հայր հաւան իմոյ՝ յորմէ սերեալ եմ այսպէս՝ Պօղոս ձնանի զՊետրոս, Պետրոս ձնանի զՍտեփան և զԱրքաւամ, Ստեփան ձնանի զՊօղոս և զՏիրացու, զՔիշի՝ պատմութեանս:

Բգէշխին Ստյոպա աղայն, զանձապետն և այլք ոմանք գորտան հնարել Ազգիս, դուրսց կրիսն զանխլարար հաճեցոյց Յովհաննէս Արքեպոս, որով և ո՛չ ինչ զնա հղև Ազգիս մերում յայսմ միջոցիս: Եւ յետ 21 աւուրց առաւ յԱրքայէ գիշխանութիւն քաղաքիս Նաթուլլան՝ Փաշայի Սերաստողոյ, որ ելեալ 'ի Բագնիկ գիւղէ մեծաւ հանգիսիս եկն և եմուտ 'ի քաղաքս 'ի 22 Օգոստոսի. իսկ Ալի Բգէշխն միականի զնաց իշխանութեամբ յԱֆիօն-Գորտիսար 'ի տեղի Նաթուլլան՝ Փաշային: Յայսմ Պատմութեանս վայելուչ վարկաք հարստացուցանել զգրիչ մեր, ըստ որում զարհուրեցաց զարհուրելի և սոսկալի վտանգաւոր կէտ մահուան Տէր անցոյց զմերազնէիք զի 'ի վերջին պաշարման անդ առ հասարակ ամենեքին Հայքս և այլազգիք տկն ունէին առաւել մօտալուտ օրհասի և դառնաղոյն մահուամբ զրուել 'ի կենաց՝ քան հանդիպիլ կենդանութեան, յորում պահու Փրկիչն Տիեզերաց՝ զԱնձառհրաշն՝ ներգործեալ զգորութիւն՝ յն՝ տս նախնեաց զանողորմ սուր նոցին 'ի պարանոցաց մերայնոց և զերծոյց ըզնոսա իբրև զայծեամս և իբրև զհաւս յորդայթից, դարձուցանելով՝ ըստ Եզեկիայ՝ 'ի դրանց դժոխաց գերեզմանին 'ի կեանս կենդանութեան, և ո՛չ շնորհաց նոցա զՅարութիւն՝ ո՛չ պակաս քան ըզնորեքորեայ մեռեալն կոչելով 'ի գերեզմանէն: Եւ թէպէտ յալով զնոսք և տառապակրութիւնք եղեն այլ չորս անձինք և եթ մեռանին հրացանիս յԱզգէ մերմէ և չորս վիրաւորեալք, իսկ յայլազգեացն մեռանին իբր 100 անձինք և 85 վիրաւորեալք խնդացան: Յայսմ յոգնավորով ժամանակիս պատմի և այսինչ՝ 'ի հաւատարիմ լուղաց 'ի բերանոյ նոյնիսկ այլասեռիցն: Ճիշդ Տիւռքն սքէ էին յԱզգէ Բրդաց՝ 'ի զօրաց անախ եղբոր Միականի Իպրահիմին որք էին 'ի Բագնիք, 'ի միում

գիշերի խրախուսեալ զմիմիանս և ելեալ յերիվար զան զանխլարար 'ի վերայ Սրբոյ Մենաստանիս առ 'ի յաւար առնուլ զնա և թէպէտ գիտակ իսկ էին զի իբրև 50 կամ 60 հեռեակք սպառազինեալք կային անդր 'ի պաշտպանութիւն, բայց տկն ունէին զտանել զնոսա 'ի քուն թանձրութեան, որպէս գտին իսկ և հուպ եղեալ 'ի Ս. Վանս 'ի կողմանէ գերեզմանատան՝ յորում է շիրիմ Պետրոս Դետադարձի և ելեալ ընդ խոնար՝ 'ի պարիսպն 'ի վեր և մերձեցեալ մեծի պարսպին այսինչ ձկտէին և նկրտէին ելանել 'ի վեր յանկարծ 'ի կուսէ փոքր դրան Սրբոյ Վանուցս վերերեկն արք երկու հնձեալ յերիվար և տէգս 'ի ձեռս իւրեանց և տառեկ արարեալ զնոսա զարհուրեցուցանեն և մերձեցուցեալ զնիզակս իւրաքանչիւր սք 'ի նոսա՝ որք էին իբրև 30, վարեն զնոսա մինչև ցնագնիք և ինքեանք անդ աներեւոյթ լինին և յայլում պահու երեւեցան զօրապետին մի կանաչ և մի կարմիր գրօշակաւ զօրք իբրև 2000՝ յորոց զահի հարեալ կոչեաց զոմանս եթէ զտեսէք Վարդապետն՝ որչափ զօրս գումարեալէ, և զի՞ պիտոյ է նմա այդ քան զօրս, առ այս մեք ոչինչ ունիմք ասել, և այսինչ բանքն 'ի բերանն էին և կոչեցեալք հայէին զերեւալ զօրսն՝ ինքն՝ Չօրապետն յապուչ կրթեալ նզովս կարգաց անձին իւրում, զի այլևս մի մերձեցի Սրբոյ Վանիցս: Կեցեալ յԱթու Տեսչութեան նահապի Սեբաստիոյ՝ Տեսուն Յովհաննու Արքեպոսի զամս իբրև քսաներեք և հասեալ ժամանեալ յաւուրս ծերութեան փոխեցաւ առ Քրիստոս և թաղեցաւ մեծաւ պատուով 'ի գաւթի անդ Ս. Մենաստանիս՝ հուպ շիրմին Յակոբայ Արքեպոսի Արմըտացոյ յամի Տեսուն 1830 = ՌՄՀԹ:

ՏԻԳՐԱՆ Ս. ՔԻՐԻՇԵԱՆ

(Մեղեցեալը յաջորդիւ՝ 14)

